

3. Román

STAROŘECKÝ ROMÁN A JEHO KLASIFIKACE

Dagmar Bartončková (Brno)

Problematika antického románu je stále předmětem vědeckých diskusí. Dnes převládá názor, že se řecký román zrodil již v období helénistickém, a to na konci 2. a na začátku 1. stol. př. n. l., a nikoli až v období římském.¹ Velkou roli při formování řeckého románu sehrál vzrůstající význam jednotlivých měst helénistického světa, především ve východním Středomoří a v Malé Asii. Je překonána hypotéza, že řecký román měl své kořeny v náboženských mystériích, neuznává se již ani velký podíl druhé sofistiky na jeho vytváření, avšak stále více zdůrazňujeme význam společensko-hospodářského pozadí na utváření tohoto nového literárního druhu. Zatímco nová komedie - vesměs omezená na větší městská centra - přestože byla určena širokým vrstvám, byla přece jen více poznamenána sofistikou, a stala se tak projevem značně intelektuálnějším, byl antický román určen i čtenářům z menších obcí, kteří buď neměli vůbec příležitost sledovat divadelní představení, anebo tak mohli činit jen výjimečně. Z počátku romány asi četli předčitatelé, ale nešlo již o profesionální vypravěče v tom smyslu, jak tomu bylo např. u hérojské poezie, nýbrž o nejrůznější administrativní pracovníky na malých městech anebo na venkovských statcích. Ukazuje na to mimo jiné i ta skutečnost, že mezi zachovanými papyry, na nichž jsou romány zapsány, se objevuje velká část znovu popsaných papyrových svitků, využitých původně pro obchodní záznamy. Na další osudy románu měl přitom jistě vliv i postupný rozvoj gramotnosti obyvatelstva, které již bylo s to mít z četby značný požitek. Pokud jde o sociální zařazení publika, jemuž byl román určen, patřilo spíše k méně vzdělaným vrstvám, nikoli však k vrstvám zcela bez vzdělání. Nelze pominout ani to, že o řecký román se začaly velmi brzy zajímat ženy - čtenářky, jak to výslovně plyne z některých románů² (hérojská poezie i drama byly určeny především mužskému publiku), a nebylo by nezajímavé zkoumat, zda se ženy nějakým způsobem autorsky nepodílely na produkci řeckých románů.

Studiu antického románu byla zejména v posledních dvou desetiletích věnována mimořádná pozornost,³ což bylo zřejmě do značné míry ovlivněno objevy nových papyrů z časového rozmezí od 1. stol. př. n. l. do 3. stol. n. l. Tyto papyry obsahovaly jak neznámé

fragmenty již známých románů, tak zlomky románů doposud zcela neznámých. Máme k dispozici vcelku uspokojivá vydání textů, řadu monografických studií o antickém románu i jednotlivých článků, stále je však nedostatečné vzájemné srovnání jednotlivých románů.

Starší rozdělení na romány eroticko-dobrodružné a historické či pseudohistorické se dnes jeví jako příliš schematické. Pět celkem dobře dochovaných eroticko-dobrodružných řeckých románů zůstává ovšem i nadále jádrem řecké románové tvorby. Patří k nim Chariton z Afrodisiady, Chaireas a Kallirhoé (1. stol. př. n. l.), Xenofon z Efesu, Efesiaka (1. polovina 2. stol. n. l.), Achilleus Tatios, Leukippé a Kleitofon (2. polovina 2. stol. n. l.), Longos, Dafnis a Chloé (cca 200 n. l.), Héliodoros, Aithiopiaka (3. stol. n. l.). Do protikladu k těmto dílům bývalo stavěno vypravování o Alexandru Velikém od tzv. Pseudokallisthena, avšak tu je třeba podotknout, že řada badatelů je na rozpacích, zda vůbec můžeme toto dílo pokládat za román, či zda máme spis řadit do historiografie.⁴ Podobná nehoda panuje např. i o literárnědruhovém zařazení spisů Daréta Fryžského a Diktya z Kréty, jejichž klasifikaci jsem věnovala jednu ze svých starších studií.⁵ Rozpaky se již dříve objevovaly i nad klasifikační románů Apolloniovi, králi tyrskému, spisu o Apolloniovi z Tysany atd. Zejména zcela nejnovější objevy papyrových zlomků románů však jasně ukazují, že literární tvorba v oblasti zábavné prózy byla v raných stolecích našeho letopočtu daleko rozmanitější, než se dříve předpokládalo. Rýsuje se nám postupně nové románové skladby: román o asyrském králi Ninovi (100 př. n. l.), román o Métiochovi a Parthenopé z 1. stol. př. n. l.,⁶ román o egyptském králi a dobyvateli Sesonchosisovi z 2. stol. n. l., dále Lolliánův spis z 2. poloviny 2. stol. n. l., román o Ioláovi z 2. stol. n. l. Konečně dva romány známe jak z papyrových zlomků, tak z výtahu u byzantského patriarchy z 9. stol. n. l. Fotia. Jde o spis Antónia Diogena O divcích za Thúlou (konec 1. stol. n. l.) a o Iamblichova Babyióniaka (začátek poslední třetiny 2. stol. n. l.). V souvislosti s novými papyrovými objevy se nám však začaly krystalizovat i další rysy řeckého románu: Tak se vždy tvrdilo, že např. v řecké románové tvorbě se - na rozdíl od finské románové produkce - nesetkáváme s pasážemi obscénního charakteru, objev zlomků Lolliánova románu a konečně i Ioláa svědčí však o opaku.

Schematicčnost starší klasifikace řeckých románů je patrná zejména ve světle nově interpretovaného románu Antonia Diogena a zlomku románu o Ioláovi. O detailnější charakteristiku díla Antonia Diogena jsme se pokusili v naší studii z roku 1986,⁷ nastíníme si na tomto místě, v čem se Antonios Diogenés odlišuje od typických řeckých románů. V jeho díle sice nacházíme mnoho z toho, co jsme si zvykli pokládat za neodmyslitelnou součást řeckých eroticko-dobrodružných románů, jako např. milostný vztah mezi mužem a ženou, dlouhá odloučení, nejrozmanitější protivensství, připravovaná na jedné straně nevyzpytatelnou přírodou, na straně druhé zlymá a nepřejícními lidmi, ale je tu i mnoho zvláštností. Strasti dlouhého odloučení totiž neprožívá hlavní milenecký pár, neboť hrdina Deinias se setkává s krásnou Tyřankou Derkyllidou teprve po dlouhém putování k východnímu moři a severním oceánem až na ostrově Thulé, kde mu dívka, ve dne spící stížena kouzelným spánkem, vypravuje během noci o svých osudech. Významnou roli v tomto díle hraje hrdinčin bratr, s nímž dívka přehá před zlym čarodějem, bloudí po nejružnějších ostrovech i pevninách, a tak úlohu dvoji-

ce, jež zakouší na cestách všemožná utrpení typická pro řecký román, tu neplní milenci či manželé, nýbrž sourozenci. Na ostrově Thulé, kde se protagonisté setkávají, prožije Derkyllidin bratr vlastní milostné dobrodružství, z dívčina vyprávění se dovídáme, že i k ní postupně zahofelo láskou několik mužů, ani jeden z nich však neuspěl, přestože ještě Deinia neznala, a nebyla tedy k němu vázána slibem věrnosti. Zde je ovšem třeba podotknout, že papyrový fragment B. románu by mohl naznačovat i možnost, že Derkyllis poznala Deinia již předtím v milostném snu.⁸ Další zvláštností spisu Antonia Diogena je to, že protagonista není ve vztahu ke své milé aktivním, spíše jen soustředěně naslouchá jejím vyprávěním, jež vyplňují celých 22 knih románu, přičemž celé dílo se skládalo z 24 knih. Vypravování končí sice šťastně, ale ne svatbou ústředního mileneckého páru, zatímco ve starších řeckých románech bývá svatba vždy na začátku děje a dobrodružství již prožívají mladé manželské páry, v mladších románech bývá pak svatba vyvrcholením děje po přestávách dobrodružství. A takovéhoto rozdílu mezi spisem Antonia Diogena a řeckými romány bychom mohli nalézt ještě více. Bohatě jsou zde zastoupeny i prvky aretalogické (v našem případě se popisují činy pythagorovců) i líčení typická pro řeckou fantastickou cestopisnou literaturu a ukazující snad až někdy k fantastické tematice Euhémerova cestopisného vyprávění (4. - 3. stol. př. n. l.)⁹ či k Lambúlovu fantastickému spisu (2. stol. př. n. l.)¹⁰ Tyto rysy, jež bývaly dříve v bádání o řeckém románu spojovány spíše s románek historickým, vystupují u Antonia Diogena značně do popředí a bylo jich také poměrně brzy využito Lúkiánem ze Samosaty (cca 120 - 180 n. l.) v jeho Pravdivých příbězích (Alétheiai historiai). Obsahové složitosti díla Antonia Diogena odpovídá i složitá struktura celého příběhu a jeho celkové zarámování. Vyprávění se skládá ze dvou částí, z Deiniových cest a z Derkyllidiných osudů.

Jak jsme o tom již hovořili, klade se dnes zrod řeckého románu do helénistického období. V této souvislosti bych chtěla připomenout, že již v řecké narrativní tvorbě helénistického období se objevovaly také satirické rysy, a to v milostných povídkách Mílésiaka od Aristeida z Míléty, jenž žil koncem 2. stol. př. n. l. Satirické prvky však v antickém románu nebyly doloženy před Petroniem, a proto se zdůrazňovalo, že je to rys typický pouze pro římskou románovou tvorbu, reprezentovanou Petroniovým spisem Satiricon a Apuleiovými Proménami (Metamorphoses). Přitom se ovšem badatelé léta zamýšleli nad otázkou, na koho asi Petronius navazoval.

Do těchto úvah zasáhla v roce 1970 přednáška P. Parsonse, proslavená v Oxfordu, v níž autor interpretoval a komentoval řecký text, jež v r. 1972 vydal Oxyrrh. Pap. XIII, 34nn., pod č. 3010, a představil jej jako úryvek z řecké skladby románového charakteru. Parsons přitom upozornil na skutečnost, že úryvek má společné rysy s latinským Petroniovým spisem Satiricon. Bylo shledáno, že papyrus je z paleografického hlediska datovatelný do 2. stol. n. l. Je zřetelné, že se text člení do tří částí a že se zde v prozaickém textu objevují - tak jak je to typické pro antické romány¹¹ - veršové partie jako ústrojná součást prozaického vypravování. Vzhledem k tomu, že tento papyrový fragment je poměrně krátký, můžeme

jeho obsah rekonstruovat jen s určitou mírou pravděpodobnosti. Rozborem dochovaného textu se dochází pouze k závěru, že akt zasvěcování do mystérií gallů, kněží maloasijské bohyně Kybélé, jenž je zde popisován, je míněn jednoznačně satiricky. Aktéry jsou tu nějaký Ioláos a jeho druh, k zasvěcení má dojít z iniciativy jejich společného přítele Nikóna. Ve společnosti Ioláa se nachází jakýsi kinaidos "zženštilc", "zvrhlík", "necuda", asi Ioláův stálý průvodce. Ve veršové partii probíhá přímá řeč k Ioláovi a kinaidovi, jsou vybízeni k mlčení, přičemž se naznačuje, že Ioláos vedl dobrodružný život. V úryvku lze vidět jistou paralelu k Petroniovu líčení pestrých dobrodružství Encolpia a jeho druhů. Jazyk je přizpůsobován - podobně jako u Petronia - charakteru aktérů. Na satirický ráz úryvku se soudí zvláště na základě zjištění vulgarismů a obecných výrazů ve veršové části fragmentu. Nově objevený papyrus tak před nás staví otázku, zda úryvek o Ioláovi patří do předpokládané, snad již dříve plně rozvinuté linie řeckých satirických románů, z nichž by byl čerpal kolem poloviny 1. stol. n. l. i Petronius, anebo zda není na místě pokládat Petroniovo dílo vůbec za první antickou románovou skladbu satirického rázu, jež se časem stala vzorem i pro podobné skladby řecké, což by byl jev v rámci antické literatury pozoruhodný. Vznikla řada úvah na toto téma, já sama jsem přispěla článkem o prozimetru, střídání prozy a veršů, v antických románech a v úryvku o Ioláovi.¹² Mimo jiné jsem přitom zjistila, že veršové pasáže v prozaickém textu úryvku o Ioláovi se podobají prozimetrické technice uplatněné v Petroniově spise Satiricon a poskytují cenný podnět k řešení problematiky přechodu od řeckého citačního prozimetra k latinskému prozimetru autorskému. Jde o rozdíl, jež jsem se pokusila vymezit ve svých starších pracích o antickém prozimetru v tom smyslu, že řečtí autoři vkládali do svého prozaického textu většinou citáty ze starších autorů, a to nejčastěji tak, že je obsahově a často i syntakticky zapojovali do prozaického kontextu svých děl, zatímco římscí autoři měli sklon vkládat do prozaických textů své vlastní, nezřídka dosti rozsáhlé básnické vložky. Nově objevený úryvek o Ioláovi se svou rozsáhlou básnickou partií autorského typu se stává nejstarším známým dokladem plně relevantního autorského prozimetra v řecké románové literatuře - o jedno století starším než Pseudokallisthenés -, přičemž ovšem Petroniovo Satirikon je o další století starší.

Na definitivní závěry o tom, zda je v linii antických satirických románů starší linie řecká či římská, je zatím ještě brzy, snad nám tu v budoucnu napomohou i další podobné nálezy jako byly objevy fragmentů některých nových románů, což není naděje nikterak neopodstatněná.

Poznámky

- 1 Na otázku, proč se řecký román nezformoval ještě dříve, v období klasickém, se odpovídá v tom smyslu, že v té době sloužily prozaické literární druhy spíše jako zdroj poučení než zábavy.
- 2 Tak např. z obsahu díla Antónia Diogena, podaného Fótiem, plyne, že román začíná dopisem Antonia Diogena jistému Faustinovi, v němž se praví, že Antonios Diogenés věnuje své dílo sestře Isidoře.
- 3 Uveďme zvláště Perry 1967, Antičnyj roman 1969, Wálsh 1970, Hägg 1971, Garcia Gual 1972, Cataudella 1973, Hägg 1983.
- 4 Zatímco Ludvíkovský 1925, považuje Pseudokallisthena za román, Perry 1967, 85, jej odmítá řadit mezi románovou literaturu a klade spis do historiografie. Váhání mezi románek a historiografií není náhodné. Zajímavá je v této souvislosti úvaha Ludvíkovského 1925, 69 o rozdílu mezi "románovou historií" a "románem". Román má biografickou jednotu a můžeme o něm v řecké literatuře mluvit teprve tehdy, když se spisovatel omezil na životní osudy jedné nebo dvou osob. Naproti tomu historiografie doby helénistické, byť zaměřená k osudům individua, zůstává historiografií do té doby, dokud vedle individua vládnou v dějepisných dílech čas a historický vývoj, jehož je individuum nositelem. Doplňme si pak Ludvíkovského charakteristiku řeckého románu úvahou téhož autora (Ludvíkovský 1925, 64) o tom, že podstatou řeckého románu je "neobyčejný, všední realitou neomezený, plnější hrdinský život, který existuje jen ve fantastickém snu člověka nehrdinského".
- 5 Srov. Bartoňková 1980. Do románové literatury kladli tyto práce např. Christ-Schmid-Stählin 1961, 811n., Rohde 1914, 265, Lesky 1963, 916n. Podle Ludvíkovského 1925, 47, jde jen o učené tendenční obsahy z epických básní, zbaivené božského aparátu a přizpůsobené vkusu doby, které můžeme sotva nazvat romány. Perry 1967, 85 - vycházejí ze své definice antického románu jakožto žánru, v němž se vypráví o dobrodružstvích a zkušenostech jedné, případně více osob z hlediska jejich osobních zájmů a emocí - dochází k závěru, že oba spisy nelze řadit mezi romány. Goleniščev-Kutuzov 1972, 45n. zařazuje obě díla do historiografické literatury, Sinko II 1959, 344n. mezi "pseudohistorie". Sovětská Istorija rimskoj literatury II 1962, 410n. je uvádí spolu s Pseudokallisthenem a spisem Historia Apollonii regis Tyri ve zvláštní kapitole věnované výpravné literatuře, tytéž spisy řadí Krumbacher 1897, 844nn. do oddílu zvaného Romantische Dichtungen. V obsáhlé sovětské publikaci Antičnyj roman 1969, se s jmenovanými autory vůbec nesetkáváme. Já sama jsem se v shora citované studii na str. 233 přiklonila k názoru, že oba spisy do linie řeckého románu nepatří, Hägg 1983, 143 řadí obě díla mezi romány, aniž se však přitom problematičností této otázky zabýval nějak hlouběji.
- 6 O značné oblibě obou románů svědčí mimo jiné zajímavý archeologický objev z Dafni u Antiochie nad Orontem (dnešní Antakya v jihovýchodním Turecku). V roce 1936 zde byl odkryt obytný dům z 2. stol. n. l. s mozaikami (Levi 1944). Na jedné z nich je zobrazen mladík ležící na lůžku a držící obraz dívky. Zprava k němu přichází žena s miskou v ruce (mozaika je nyní v mu-

zeu v Princetonu). Tato scéna je bez slovního komentáře, avšak obdobná mozaika je známá z Iskenderunu (nyní se mozaika nachází v muzeu v Antalyi) a zde je mladík označen nápisem Ninos (srov. Levi 1944). Vedle mozaiky se scénou z románu o Ninovi se ve stejné vile našla i mozaika s postavami mladíka a dívky, přičemž hoch je oděn jako římský důstojník, dívka k němu vztahuje s projevem jistého vzrušení ruku, a nad hlavami těchto postav čteme jména Parthenopé a Métiochos. Z okolí Antiochie pocházejí i dva fragmenty jiné mozaiky, na níž jsou zobrazeni mladík a dívka, kteří sedí mírně od sebe odvráceni, ale přitom se zraky k sobě obrácenými a opět prozrazujícími jisté vzájemné napětí. Nad mladíkovou hlavou se nachází jméno Métioch(os), u dívky se jméno nezachovalo.

- 7 Bartoňková 1986
- 8 Bartoňková 1985
- 9 Euhémeros byl stoupencem kyrénské filozofické školy a ve spise Hierá anagrafé (Posvátný zápis), jenž se nám však nedochoval, podal ve formě cestopisného vyprávění racionalistický výklad o původu náboženství. Toto dílo našlo odezvu v Římě, bylo dokonce Enniem přeloženo do latiny (ani tento překlad se nám nedochoval).
- 10 Rovněž Iambúlův fantastický cestopis se nezachoval, výtahy z něho však zařadil do svého díla Diodoros.
- 11 Srov. Bartoňková 1972, 91nn a 1976
- 12 Bartoňková 1985

Seznam literatury

- Antišnýj roman, ed. M. E. Grabar-Passek, Moskva 1969.
- Bartonková, D.: Míšení prózy a veršů v antické románové literatuře, SPFFBU E 17, 1972, 91nn.
- Bartonková, D.: Prosimetrum, the Mixed Style, in Ancient Literature, Eirene 14, 1976.
- Bartonková, D.: Darés Fryžský a Diktys z Kráty a jejich místo v antické literatuře, SPFFBU E 25, 1980, 223nn.
- Bartonková, D.: Prozimetrické pasáže v starořeckých románech, zvláště fragmentárních, SPFFBU E 30, 1985.
- Bartonková, D.: K žánrovému zařazení díla Antónia Diogena Ta hyper Thulén Apista, SPFFBU E 31, 1986.
- Cataudella, Q.: Il romanzo antico greco e latino, Firenze 1973.
- Garcia Gual, C.: Los Orígenes de la Novela, Madrid 1972.
- Goleniščev-Kutuzov, I. N.: Srednevekovaja latinskaja literatura Italii, Moskva 1972.
- Hägg, T.: The Narrative Technique in Ancient Greek Romances, Stockholm 1971.
- Hägg, T.: The Novel in Antiquity, Oxford 1983.
- Christ-Schmid-Stählin 1961: Christ's Geschichte der Griech. Lit., bearb. von W. Schmid-O. Stählin, T. II 2, München 1961.
- Istorija rimskoj literatury II 1962: Istorija rimskoj literatury II, AN SSSR, Moskva 1962.
- Krumbacher, K.: Geschichte der byzantinischen Literatur, München 1897.
- Lesky, A.: Geschichte der griechischen Literatur, Bern und München 1963.
- Levi, D.: The Novel of Ninus and Semiramis, Proceedings of the American Philosophical Society 87, 1944, 420nn.
- Ludvíkovský, J.: Řecký román dobrodružný, Praha 1925.
- Perry, B. E.: The Ancient Romances, Berkeley and Los Angeles 1967.
- Rohde, E.: Der griechische Roman und seine Vorläufer, Leipzig 1914.
- Sinko, T.: Zarys historii literatury greckiej II, Warszawa 1959.
- Walsh, O. G.: The Roman Novel, Cambridge 1970.